

ВТОРИННА НОМІНАЦІЯ У МОВОТВОРЧОСТІ ВОЛОДИМИРА ЛИСА

Вторинна номінація – явище складне і багатогранне. Концептуальні ідеї в галузі вторинної номінації представлено працями Е. С. Азнаурової, Н. Д. Арутюнової, В. Г. Гака, Г. В. Колшанського, О. С. Кубрякової, В. М. Телії, Г. А. Уфимцевої, W. Sperber, D. Viehweger та ін. Вторинні найменування не є наслідком прямого відображення дійсності, їх семантику зумовлює значення вихідного слова. Призначення вторинної номінації влучно окреслила В. Н. Телія, яка наголосила на тому, що вона присутня скрізь, де відбулося переосмислення мовної сутності. О. О. Тараненко під вторинною номінацією розуміє надання об'єктові ще однієї назви з іншою мотивованістю і з певною спеціальною метою або як трансформацію попередньої назви об'єкта [10, с. 418].

На думку Н. Дяченко, в основу процесу вторинної номінації покладено асоціативність людського мислення. При творенні вторинного номена встановлюються асоціації за подібністю чи суміжністю між ознаками елементів позамовного ряду, що вже відображені в семантичній структурі лексеми, і ознаками нового позначуваного, яке називають внаслідок переосмислення цього значення.

Одним із компонентів формування вторинного номінативного змісту є метафора. У художній творчості одного із найяскравіших письменників сучасності Володимира Лиса, вона виступає важливим елементом утворення емоційного колориту. Зокрема, на позначення певних біологічних, фізіологічних та психологічних особливостей людини використовується антропоморфне метафоричне перенесення, серед якого важливе місце належить зооморфній метафорі. В. Крюкова наголошує на тому, що зооморфна метафора базується на зіставленні тварини та істоти або неістоти. Модулем при зіставленні виступає певне зооморфне уявлення, в основі якого лежить система асоціацій і конотацій, пов'язаних у свідомості мовців із певною твариною [4, с. 152]. У мовотворчості Володимира Лиса виокремлюємо такі найпродуктивніші типи перенесення метафоричних зооморфних одиниць:

1. Зовнішні характеристики людини, напр.: *бугай, кабан, мавпа*. Пор.: *Іван хмуриє брови. Супитьсья. Міркує. У нього є суперник. Льоську він добре знає. Такий здоровенний бугай з червоним носом* (“Іван і Чорна Пантера”) – зооморфна метафора вживається на позначення кремезного чоловіка; *...Ростік, то ж такий кобиляка, що лобу поборе...* (“Іван і Чорна Пантера”) – йдеться про сильного чоловіка; *Ще коли бігла, у скронях застукало: Костя, її Костя знав, що з нею має зробити цей огидний кабан* (“Іван і Чорна Пантера”) – метафора позначає людину непривабливої зовнішності.

2. Вік людини, напр.: *старий пеньок, старий пес, зелений лейтенант*. Пор.: *Нападник тривожно поперезиралися, дали діду пару стусанів: чи не бреше старий **пеньок**?* (“Століття Якова”); – метафора вживається на позначення чоловіка похилого віку; – ***Старий підлий шолудивий пес**, – сказала спересердя Таумі* (“Іван і Чорна Пантера”) – метафора вживаються на позначення старої некрасивої людини з низькими моральними категоріями; ***“Щуриха”**, жінка років за п’ятдесят, висушена, наче добре вив’ялена тріска, все перекладала ті папірці* (“Іван і Чорна Пантера”) – мова йде про жінку у віці; – *Молчать! – взводний, лейтенант зелений, гаркнув. Ще й пальнув з пістолету угору* (“Століття Якова”) – йдеться про молоду недосвідчену людину.

3. Внутрішні характеристики людини, напр.: *сорока, дурна звірина, божевільний хрич*. Пор.: – *Йди, **сороко**, – сказав. Або ж рота на замок. І ключик сховай* (“Століття Якова”) – метафора позначає жінку, схильну до пліткарства; *Дурна звірина... Він переживає, хвилюється, бо тая сучка прийшла? А виходило, що так* (“Іван і Чорна Пантера”) – йдеться про нерозумного чоловіка; – *Божевільний хрич, я тебе на куски розріжу, – крича Ростислав. Ти здохнеш як пес...* (“Століття Якова”) – зооморфізм уживається на позначення людини із запальним характером.

4. Соціальні характеристики людини, напр.: *відома світська левиця, багата/вродлива жінка-тигриця, багата/впливова жінка-тигриця*. Пор.: *Вона знала про причину скрути Леонардиса – його вичавила, видушила, мов перезрілий лимон, одна із **відомих світських левиць** – Грета...* (“Іван і Чорна Пантера”); *Звідки загроза? Від самої Таумі Ремпбелл, цієї бісової **вродливої і багатющої жінки-тигриці**?* (“Іван і Чорна Пантера”); *...ця **“шоколадна тигриця”** надто багата, а отже, й впливова...* (“Іван і Чорна Пантера”) – зооморфні метафори вживаються на позначення жінки, яка має високий статус у суспільстві.

Фактичний матеріал засвідчує, що в художніх творах Володимира Лиса метафора вживається на позначення соціально-сексуальних характеристик осіб. Пор.: *Ніхто, окрім цієї **проклятої тварини**, яка вміла так її задовольняти, боксера Джиммі Мейсона, який ті кілька разів добряче віддубасив. Теж чорного* (“Іван і Чорна Пантера”). Також на позначення жінки легкої поведінки уживається антропоморфне метафоричне словосполучення *училка-підстилка*. Пор.: *...вулицею повз їхній будинок йде кудись ця **забацана училка-підстилка*** (“Іван і Чорна Пантера”).

Із наведених прикладів видно, що зооморфізми переважно мають негативні оціночні конотації, але самі назви тварин оцінок не містять. І. Харкавців наголошує на тому, що відповідні ознаки тварини, якщо вони відносяться до людини, майже завжди набувають оціночних смислів, приписуючи людині етичні, психічні та соціальні властивості, характеристики поведінки [9, с. 266]. Дослідниця підкреслює, що як допоміжна сутність у всіх концепціях метафори виділяється її назва в

“буквальному” значенні. Очевидно, що подібність є початковим шляхом до метафоризації і встановлюється не тільки за значенням, але й за властивостями того, що позначає назва. Пор.: *Пантера-тигриця* певна своєї величавої непереможної сили (“Іван і Чорна Пантера”). Зоонім *пантера-тигриця* відображає стереотипне уявлення про сильну, впевнену в собі, вродливу жінку. Н. Арутюнова зазначає, що зрозуміти метафору – означає розгадати, які властивості об’єкта, що визначається в ній, і як вони підтримуються за допомогою асоціативного комплексу [1].

Мовотворчість Володимира Лиса засвідчує, що зооморфна лексика дає переважно оцінну характеристику. В аналізованих зооморфних метафоричних утвореннях виражено певну семантичну ознаку на тій підставі, що окрема тварина може бути носієм різнотипних людських рис. На думку Т. Сукаленко, зооморфізми також несуть на собі відображення національно-культурної асоціативної системи. Зооморфні образи впродовж свого існування віддзеркалювали світогляд та культуру певної епохи [8, с. 28]. О. Сліпушко зазначає: “Образи звірів, птахів, плазунів, комах, земноводних, риб відіграють у міфології, фольклорі, літературі, малярстві, емблематиці важливу роль символів, виступають репрезентантами неповторного суспільного і культурного світогляду людини у конкретні історичні епохи” [7, с. 11]. Пор.: – *Йди, сороко*, – сказав. *Або ж рота на замок. І ключик сховай* (“Століття Якова”) – зоонім *сорока* позначає жінку-пліткарку.

Таким чином, зооморфізми виступають продуктивним джерелом категорії оцінки зовнішнього вигляду об’єкта, моральних якостей, соціальних характеристик.

Емоційний колорит художньої прози Володимира Лиса особливо виразно постає за допомогою використання такого семантико-стилістичного засобу як перифраза. Вона розкриває світосприйняття не тільки автора, а й читача, їхню оцінку об’єктивної дійсності. Перифрастичні вирази у мовотворчості письменника виконують функцію заміщення первинної назви предмета, явища, дії і несуть суб’єктивну оцінку особи, об’єкта чи ситуації.

Появу перифрази стимулюють позамовні чинники і зумовлюють ситуативні перенесення назви за суміжністю чи подібністю бажанням мовця через евфемістичні причини або з необхідністю уникнути тавтології дати зображуваному явищу певну емоційну оцінку. Пор.: – *Ти не падатимеш, синку? – мама аж встала з ліжка. – Мо’, чорна болізня* приступає, *то приляж* (“Іван і Чорна Пантера”) – перифраза вживається на позначення епілепсії; *Тут щось інше, скажемо так, нетрадиційне. – Підступи конкурентів серед моделей чи акул модельного бізнесу, отже, малоімовірні? – спитала Таумі?* (“Іван і Чорна Пантера”) – йдеться про досвідчених фахівців у модельній справі; *Вона користувалася завжди “зеленим коридором” і жодному митнику не спало на думку зупинити і перевірити, що ж несе ця красуня* (“Іван і Чорна Пантера”) – перифраза позначає форму

проходження митного контролю; *І якось наче спогорда подивився. Наче то не він, Яків, першим з його жінки **росу збив**, та ще й не раз, а він у Якова **скарб** абощо забрав* (“Століття Якова”) – перифраза вживається на позначення позбавлення дівчини цноти; *Я тетерка, Ясику, **заміжня** жінка. **Заміжня, Ясику. Дві медові ночі** вже мала. Не віриш? Тимко мій вельми гарячий чоловік...* (“Століття Якова”) – йдеться про шлюбні стосунки.

Характерною ознакою перифрастичних одиниць художньої прози Володимира Лиса є їх здатність вступати у синонімічні зв'язки зі словом чи словосполученням, що забезпечує поряд із традиційними введення нових елементів характеристики. Із цим пов'язане явище евфемізації, зумовлене прагненням уникнути тих лексем, які занадто експресивні та викликають негативні емоції чи асоціації. Це явище виконує функцію своєрідної нейтралізації контексту. Пор.: *Зі **старою каргою** я ще всію привітатися. Наливай-но ліпше, Іванку, **решт**ки вина* (“Іван і Чорна Пантера”); *Довго лежав **напівпритомним**. Падав на бік, зводився на лікті, зновка падав. **Кликав** смерть і знав, що не докличеться, а якщо й прителющиться **стара карга**, то днів за два-три* (“Століття Якова”); *Дорога дівчинко! Пишу тобі, що ми вже не побачимося. **Стара сухорлява сива леді** постукала у мої двері й просить йти за собою* (“Іван і Чорна Пантера”) Отже, із наведених прикладів ми можемо зробити висновок, що в мовотворчості Володимира Лиса перифраза слугує яскравим стилістичним засобом увиразнення дійсності.

Отже, для мовотворчості Володимира Лиса характерне активне використання вторинної номінації, яка є яскравим зображувальним явищем. Антропоморфна метафора у художньому мовленні письменника вживається на позначення рис характеру людини, характеристик поведінки, певних біологічних, фізіологічних, психологічних властивостей та виступають продуктивним джерелом оцінки. Перифрастичні одиниці виконують функцію заміщення первинної назви предмета, явища, дії і несуть суб'єктивну оцінку особи, об'єкта чи ситуації.

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Функциональные типы языковой метафоры / Н. Д. Арутюнова. // Изв. АН СССР. Сер. лит. и языка. – Т.37. – №4. – 1978. – С. 54-62.
2. Дяченко Н. М. Вторинна номінація крізь призму діалектологічних студій / Н. М. Дяченко // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. – Черкаси: Брама-Україна, 2006. – С. 202 – 206.
3. Кобилянський І. Ю. Перифраза як засіб емоційно-образного висловлення думки // Українська мова і література в школі. – 1986. – № 1. – С. 51-55.
4. Крюкова В. Научно-популярный текст: архитектура, терминология, образные средства / В.Ф. Крюкова. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2006. – 204 с.

5. Регушевський Є. С. Перифрази в українській мові / Є. С. Регушевський // Українська мова і література в школі. – 1984. – № 4. – С. 41-42.
6. Складенська Г.Н. Метафора в системі мови / Галина Николаевна Складенская. – СПб.: “Наука”, 1993. – 146 с.
7. Сліпушко О. Давньоукраїнський бестіарій / О. Сліпушко. – К.: Дніпро, 2011. – 144 с.
8. Сукаленко Т. Метафора як засіб вербалізації гендерних стереотипів // Мова і суспільство. – 2011. – Вип. 2. – С. 23-32.
9. Харкавців І. Р. Антропоморфна метафора в системі мовної образності (на матеріалі англійської мови) / І.Р. Харкавців // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2013. – № 14 (273). – Ч. II. – С. 264-269.
10. Українська мова: Енциклопедія / [редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін.] – К.: Вид-во “Українська енциклопедія” імені М. П. Бажана, 2004. – 824 с.